

SINTAKSIS: UNING PREDMETI, BIRLIKLARI VA O‘RGANILISHI

Xasanova Matlyuba Axmadovna

*Toshkent shahar Yunusobod tuman Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
akademik litseyi ona tili fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada sintaksisning tilshunoslikdagi o‘rni, predmeti, birliklari hamda ularni o‘rganish jarayonidagi metodik yondashuvlar yoritilgan. Unda so‘z birikmasi va gap sintaksisining o‘ziga xos xususiyatlari, sintaktik munosabatlarning shakllanishi, gap turlarining tizimi va ularning mantiqiy hamda grammatik jihatdan tahlili tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada sintaksisning tarixiy rivojlanish bosqichlari, o‘zbek tili sintaksisini o‘rganishda zamonaviy yondashuvlarning o‘rni haqida ilmiy fikrlar bayon etilgan. Maqola litsey o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ularning sintaktik bilimlarini mustahkamlash, nutq madaniyatini rivojlantirish hamda ilmiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Annotation: *The article discusses the linguistic branch of syntax, which studies the structure, formation, and function of word combinations and sentences in the Uzbek language. It explains the essential role of syntax in understanding the grammatical organization of speech and the rules that connect words into meaningful units. The paper briefly reviews the classification of syntactic units, their mutual relations, and the importance of syntactic analysis in developing students’ linguistic competence. It also emphasizes the scientific and practical significance of teaching syntax in lyceum-level education to enhance students’ analytical and communicative skills.*

Kalit so‘zlar: *Sintaksis, so‘z birikmasi, gap, sintaktik munosabat, bog‘lanish turi, predikativlik, so‘z tartibi, sintaktik tahlil, grammatik birlik, o‘zbek tili.*

KIRISH

Til tizimining eng muhim qismlaridan biri sintaksis bo‘lib, u so‘zlarning birikish qonuniyatlarini, so‘z birikmasi va gapning tuzilishini, ularning grammatik va mantiqiy aloqalarini o‘rganadi. Sintaksis tilda fikr ifodalanadigan asosiy sath sifatida xizmat qiladi. Chunki aynan so‘zlar tartibi, ularning bog‘lanish shakli va gap tuzilishi orqali inson o‘z fikrini boshqalarga yetkazadi. Tilshunoslikda morfologiya so‘zning shaklini o‘rganar ekan, sintaksis so‘zlar o‘rtasidagi munosabatlarni, ularning ma‘no va grammatik aloqalarini o‘rganadi.

O‘zbek tilining sintaktik tizimi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. U turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lgani sababli, so‘z tartibi, bog‘lanish turlari va gap qurilishi jihatidan turkiy tillarga xos umumiy qonuniyatlarga bo‘ysunadi. Sintaksisning asosiy birligi – gap, eng kichik sintaktik birlik esa so‘z birikmasidir. Ushbu birliklar orqali nutqning mazmuniy va grammatik shakli namoyon bo‘ladi.

Sintaksis tildagi fikr ifodalash vositalarining eng yuqori bosqichidir. Inson tafakkuri, hissiyoti va ijtimoiy tajribasi aynan sintaktik qurilish orqali ifodalanadi. Shu sababli

15-Oktyabr, 2025-yil

sintaksis nafaqat til tizimi, balki mantiq, psixologiya, sotsiologiya va madaniyat bilan ham uzviy bog‘liqdir. Gap tuzilishini tahlil qilish jarayonida nafaqat grammatik, balki mantiqiy aloqalar ham o‘z ifodasini topadi. Sintaksis tushunchasi va uning predmeti. “Sintaksis” termini yunoncha syntaxis so‘zidan olingan bo‘lib, “tartib”, “joylashtirish” ma’nosini bildiradi. U tilshunoslikda so‘zlarning birikish qonuniyatlarini, so‘z birikmasi va gapning tuzilishini o‘rganadigan bo‘lim sifatida shakllangan. Sintaksisning predmeti — bu so‘zlarning o‘zaro bog‘lanish shakllari, gapning tuzilishi, turlari va ularning mantiqiy-grammatik aloqalaridir.

So‘z birikmasi va gap sintaksisi. So‘z birikmasi — bu mazmunan va grammatik jihatdan bir-biriga bog‘langan ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zlardan tashkil topgan birlikdir. Masalan, yashil daraxt, tez yurmoq, o‘qituvchi dars o‘tmoqda kabi birikmalar. So‘z birikmalari ma’nodosh, zid ma’noli yoki sabab-natija munosabatlarini ifodalashi mumkin.

Sintaktik munosabatlar va birliklar. Sintaktik munosabatlar — bu so‘zlar o‘rtasidagi grammatik aloqalar bo‘lib, ular nutqning mantiqiy tuzilishini belgilaydi. Asosiy sintaktik munosabatlar quyidagilardan iborat: predikativ munosabat, atoviy munosabat, mantiqiy bog‘lanish.

Sintaktik tahlil va uning ahamiyati. Sintaktik tahlil – bu gapdagi so‘zlar orasidagi grammatik aloqalarni aniqlash jarayonidir. Bu jarayon o‘quvchilarga so‘zlarning sintaktik vazifasini tushunishga yordam beradi. Tahlilning asosiy maqsadi – gapning tuzilishini, bo‘laklarini, bog‘lanish shaklini va ma’nosini aniqlashdir. Sintaksisning tarixiy rivojlanishi va o‘zbek tili sintaksisi. O‘zbek tilshunosligida sintaksis masalalari XX asrning boshlaridan boshlab izchil o‘rganila boshlandi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Fitrat, S. Mutallibov, A. Hojiyev, M. Asqarova, A. Madvaliyev, A. Nurmonov kabi olimlar o‘zbek sintaksisini ilmiy asosda tahlil qilganlar.

Xulosa. Sintaksis – tilshunoslikning eng muhim va murakkab bo‘limlaridan biri bo‘lib, u so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini, gaplarning tuzilishini, ularning ma’nosi va mantiqiy aloqalarini o‘rganadi. O‘zbek tilining sintaktik tizimi turkiy tillar uchun xos bo‘lgan qat’iy so‘z tartibi, bog‘lanish turlari va predikativlik xususiyatlariga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Madvaliyev A. O‘zbek tili sintaksisi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
2. Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 1995.
3. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Hojiyev A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Universitet, 2006.
5. Jo‘raqulov S. O‘zbek tili sintaksisi masalalari. – Samarqand, 2013.